

FREMMEHÅND-EKSPERIMENTET, KROPSSKEMA og KROPSBILLEDE

Jesper Brøsted

Artiklen relancerer det fænomenologiske »fremmedhånd-eksperiment« og præsenterer en måde at tolke forsøget på, nemlig som et kvalitativt studie af kropsskema og kropsbillede. Disse begreber defineres. Verbalrapporter fra nyligt udførte fremmedhånd-eksperimenter med 3 grupper af forsøgspersoner analyseres og diskuteres i lyset af teoretiske overvejelser. Undervejs berøres temaer som kropslig opmærksomhed, kropslig forankring og subjektivitet.

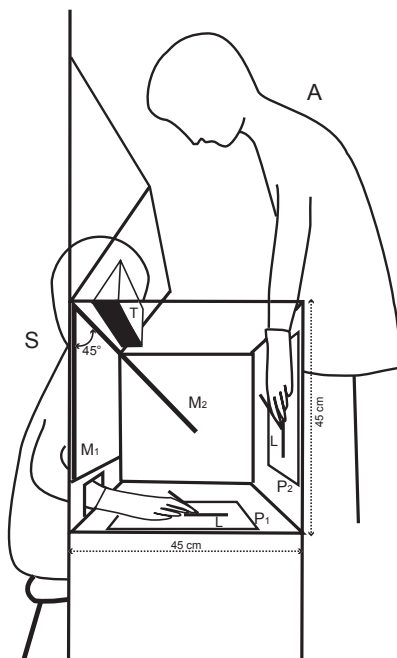
Indledning

Som et led i mit igangværende ph.d.-projekt om kropsskema og kropsbillede, har jeg fundet et ældre fænomenologisk eksperiment, kaldet *fremmedhånd-eksperimentet*, frem fra kælderen på Københavns Universitet Amager. En væsentlig del af den planlagte empiri er allerede indsamlet, men forsøgene er endnu ikke afsluttet med alle grupper af forsøgspersoner. I artiklen her vil jeg præsentere noget af empirien, nogle mulige tolkninger og fremhæve nogle relevante teorier. Fremmedhånd-eksperimentet kan give et indblik i oplevelsen af subjektivitet og kropslig forankring. Det er samtidig en illustration af, hvor lidt der skal til at udfordre oplevelsen af at have kontrol over kroppen og dermed 'være sig selv'. Som det fremgår af de følgende sider, er nogle forsøgspersoner klart mere tilbøjelige til at blive rystet ud af den kropslige forankring end andre.

Fremmedhånd-eksperimentet er i sin grundform udviklet af dr. phil. Torsten Ingemann Nielsen (1963; 1978) og blev dengang bl.a. brugt til at udvikle en teori om menneskets handlingsliv. Dén udlægning af forsøgspersonernes oplevelser i eksperimentet vil ikke blive berørt i nærværende sammenhæng. Jeg bruger og tolker forsøget noget anderledes, nemlig som et kvalitativt studie af netop kropsskema og kropsbillede. Hvad de begreber dækker over og kan bruges til, vil jeg naturligvis komme ind på undervejs.

Forsøgsbeskrivelse

Se figur 1. Forsøgspersonen (S) inviteres til at deltage i et stregtegningsforsøg og instrueres i at tegne oven i en fortrykt streg (L) på et stykke papir (P₁), der ligger i en stor kasse. Kassen står på et stativ, i en højde så forsøgspersonen kan sidde ned, stikke sin hånd ind i en åbning i kassen for ned og kigge ned på papiret, hånden og strengen gennem en tragt i toppen (T). I kassen er installeret et timer-lys, der tændes i to sekunder ad gangen. På den tid skal forsøgspersonen nå at tegne fra startpunktet til slutpunktet på den fortrykte streg med en lille blyant. Forsøgspersonen har kun udsyn til kassens indre i de to sekunder, og rummet, som forsøget udføres i, er mørkelagt. Forsøgspersonen må ikke støtte sin hånd på kassens underlag eller lignende og må ikke lukke øjnene undervejs.

Figur 1. Illustration af fremmedhånd-forsøgsopstillingen (efter Nielsen, 1963).

Hvad forsøgspersonen *ikke* ved er, at der i kassen også er installeret et spejl, der enten kan befinde sig **nede** (M₁) eller **oppe** (M₂) (i 45 grader). Når spejlet er nede, ser forsøgspersonen direkte ned på sin egen hånd og sit eget papir. Når spejlet – i al hemmelighed – er vippet op, ser forsøgspersonen på et skjult stykke papir (P₂) magen til forsøgspersonens eget. På det skjulte papir tegner forsøgslederen (A) en streg enten til højre eller til venstre for den lige, fortrykte streg. Der er derfor rig mulighed for, at forsøgspersonen

sonen tror, han/hun ser sin egen hånd tegne skævt, selvom forsøgspersonen prøver at tegne ligeud. Forsøgspersonen har ingen chance for at se forskel på udseendet af sin egen hånd og forsøgslederens hånd, da forsøgspersonen har fået besked på at bære en hvid handske. Forsøgslederen befinder sig bag et større gardin og har deromme selv taget en tilsvarende handske på (uden forsøgspersonens vidende, naturligvis). Forsøgspersonen har fået at vide, at forsøgslederen skal befinde sig bag gardinet for ikke at »påvirke forsøgspersonen med sit ansigtsudtryk«, m.m.

Forsøgspersonen tegner i alt 8 streger (for hver ny streg skiftes papiret i kassen), og inden forsøget starter rigtigt, har vedkommende prøvet at tegne til det timede lys for at lære perioden på de to sekunder at kende nogenlunde. Når forsøget udføres, ser forsøgspersonen kun én gang sin egen hånd (ved 3. streg) – resten af gangene er spejlet oppe og forsøgspersonen ser altså forsøgslederens hånd tegne skævt i større eller mindre grad.

Undervejs bliver forsøgspersonen opfordret til at beskrive sin oplevelse og opmuntres til ikke at udelade noget i sin beskrivelse – alt hvad der falder forsøgspersonen ind, har relevans: Hvad oplevelsen minder om, hvordan kroppen/hånden føles, etc. Derved har forsøget fænomenologisk karakter, da forsøgspersonens subjektive oplevelse er i fokus. Interviewene, eller rettere *verbalrapporterne*, optages på bånd til senere analyse.

Projektets deltagere

Det er planen, at 30 personer skal medvirke i forsøget:

- 10 mænd – normalgruppe (uden spiseforstyrrelse)
- 10 kvinder – normalgruppe (uden spiseforstyrrelse)
- 10 kvinder – bulimigruppe

Der er på nuværende tidspunkt gennemført eksperimenter med de første to grupper, alle sidefagsstuderende fra Film & Medievidenskab på KUA. Det var min vurdering i rekrutteringsfasen, at psykologistuderende ikke kunne bruges i projektet. På psykologistudiet kunne de have hørt om eksperimentet, og på baggrund af forskellige pensumtekster om eksperimenter i al almindelighed kunne det tænkes, at psykologistuderende havde udviklet en for stor skepsis over for forsøgsinstruktioner (forventede »snyd«, etc.).

De 10 kvinder i bulimigruppen er rekrutteret fra Universitetsklinikken, hvor de går i terapi og blandt andet deltager i et projekt om tilknytningsmønstre mellem spiseforstyrrede og deres mødre. I skrivende stund er kun 4 eksperimenter i denne gruppe gennemført. Yderligere overvejelser om inkluderingen af denne gruppe i projektet følger senere.

Tendenser i verbalrapporterne

Det skal kraftigt understreges, at de resultater og analyser, der er præsenteret i denne artikel, ikke kan betragtes som færdige eller som en konklusion på baggrund af et omfattende overblik over projektets empiri. Data er i skrivende stund kun lige indsamlet, men selvom projektets empiri-analyse er på så tidligt et stadie, vil jeg alligevel vove mig ud i at beskrive nogle tendenser, der synes at være i materialet.

For det meste vil jeg trække på 3 forsøgspersoner (kaldet A, B og C), hvis fænomenologiske verbalrapporter hver især kan siges at udgøre prototyper i forhold til forskellige måder at anskue materialet på. De forskellige måder kan i og for sig også opfattes som forskellige analyse-dimensioner eller poler med to ekstremer, som individernes udtalelser kan placeres imellem. Eksempler på dette følger efter et par kommentarer om det allerførste, som springer i øjnene ved alle forsøgspersonernes (ikke blot A, B og C's) udtalelser.

Ved **1. tegneprøve** griner forsøgspersonen og kan egentlig ikke sige hvorfor; det er bare »sjovt, at nu var der lige et eller andet«. I umiddelbar forlængelse heraf siger forsøgspersonerne, at de »vist« tegnede skævt fordi:

- »koncentrationen svigtede lige nu«
- »Jeg nok er nervøs, nu hvor vi er gået rigtigt i gang«
- »Jeg tabte kontrollen over min hånd«

Efter **2. tegneprøve** ser det ud, som om alle forsøgspersonerne fordeler sig i to overordnede grupper, karakteriseret ved *eksterne* hhv. *interne* forklaringer på det »underlige« ved oplevelserne i eksperimentet.

Eksterne (Det er noget med kassen/materialet)	Interne (Det er noget med mig)
<ul style="list-style-type: none"> • noget mærkeligt papir • handskerne • tegneunderlaget vippes • en magnet et sted i kassen • et specielt lys • en knækket blyant • noget med et spejl 	<ul style="list-style-type: none"> • Jeg er så klodset • Jeg er ikke så god til det her • Jeg er heller ikke fingernem • Jeg har heller ikke boldøje • Jeg er nok nervøs, nu hvor vi er gået rigtigt i gang • Jeg vil SÅ gerne gøre det rigtigt – og så kan jeg ikke.

Tabel 1. Eksempler på udtalelser i fremmedhånd-eksperimentet. Forsøgspersonerne placerer sig – for det meste efter 2. tegneprøve – i to grupper.

Med eksterne forklaringer menes altså, at forsøgspersonen tilskriver noget *uden-for-sig-selv* som årsagen til, at stregen bliver skæv eller, at der ikke er den normale sammenhæng mellem, hvad man vil med sin hånd og det, der kommer ud af det. Det kan være forklaringer som »du [forsøgslederen] har jo lagt noget mærkeligt papir ind i kassen nu«, »handskerne gør, at jeg ikke kan få rigtigt fat i blyanten«, »har du en magnet installeret i kassen?« og »det er nok noget med et spejl, der giver en eller anden omvendt fornemmelse«.

Med interne forklaringer tilskriver forsøgspersonen noget *inden-i-sig-selv* som årsagen. Se tabel 1 for eksempler.

Hvis man trækker lidt veksler på en køns-stereotyp, ville man måske stille den hypotese op, at mænd mest bruger den eksterne forklaring (»det er *i hvert fald* ikke mig, der laver fejl«) og kvinder den interne – men en sådan sammenhæng har jeg bestemt ikke fundet. Det viser sandsynligvis blot stereotypens fejlagtighed mere end noget andet. Det ser ud til, at alle forsøgspersonerne fordeler sig i de to grupper på tværs af den nævnte køns- og spiseforstyrrelses-inddelinger.

Ved tegneøvelse nr. 3 ser forsøgspersonerne igen deres egen hånd (spejlet er slået ned og forsøgslederen tegner naturligvis ikke), og langt de fleste udtaler, at »nåå, nu er jeg ved at have den«, eller sågar: »Så, nu er det normalt igen«. Derefter slås spejlet ikke ned mere, og forsøgspersonerne ser kun forsøgslederens hånd i tegneøvelse nr. 4-8.

I de følgende referater fra verbalrapporterne vil jeg ikke omtale nummeret på tegneøvelsen (1-8), eftersom data endnu ikke er analyseret tilstrækkeligt minutøst til at kunne fremlægge eventuelle tendenser til udviklinger i forsøgspersonernes udsagn fra tegneøvelse 1 til 2, 2 til 3 osv. – eller fra 1 til 8, for den sags skyld. Desuden har jeg i denne artikel ikke fundet plads til at analysere forsøgspersonernes streg-tegnings-strategi (forsøge de at rette stregen op, når de ser forsøgslederen tegne skævt, osv.), ej heller forsøgsgruppernes eventuelle forskelligheder på dette punkt.

Men nu til nogle andre analysedimensioner.

Grad af kropslig opmærksomhed

Eksperimentet sætter altså forsøgspersonerne i en situation, hvor resultatet af deres bestræbelse ikke bliver, som det forventes. Hvad gør det ved oplevelsen af at være et viljestyret subjekt, at have kontrol, at besidde »agency«? Agency kan i øvrigt oversættes til aktøregenskaber. Betragt følgende udtalelser:

FORSØGSPERSON A (BULIMI-GRUPPE):

»Jeg må indrømme, at jeg har oplevet...og at jeg dagligt oplever lignende situationer i mit liv – at jeg ligesom er vidne til, at der er no-

get, der *gøres*, og det er min krop, der gør det, – men så jeg ikke sådan føler mig som subjekt, kan man sige, men mere som en iagttagere. Men her [i forsøget] bliver det *viirkelig* emfatiseret, eller ja ...forstærket, den følelse«

Jeg kunne være på nippet til at se denne verbalrapport som beviset på, at forsøget udfordrer folks subjektivitet/aktøroplevelse. Forsøgspersonen benævner jo et subjektivitetsbrud klart og tydeligt. Lidt forsigtig med sådan en konklusion bør jeg dog nok være. Forsøgspersonen har muligvis via et studie stiftet bekendtskab med en sproglig tradition, hvor subjektbegrebet er flittigt benyttet og problematiseret.

Tager man verbalrapporten for pålydende, har hun en følelse eller en oplevelse af, at kroppen gør noget for-sig-selv, og at bevidstheden blot er passivt vidne hertil:

FORSØGSPERSON A (BULIMI-GRUPPE):

»...jeg var så optaget af at være parat, at det egentlig kom bag på mig, at det var nu (griner højt)...og så: hånden vidste godt, det var nu, men det var, som om min koncentration ikke fulgte med. Den var ligesom bare målløs over, at det var nu, det var nu. Så der var noget inden i mig, der ligesom stivnede og koblede hånden fra, tror jeg.«

FORSØGSLEDER:

»Stoppede du?«

FORSØGSPERSON A:

»Jeg stoppede ikke, men jeg stoppede kontakten til hånden ... Hånden den fortsatte, men det var ligesom om, vi var to væsener: Der var hånden, der gjorde det, den ville, og så var der mig, som ligesom bare så målløst på.«

Hun beskriver her en oplevelse af, at kroppen har *sin* vilje for *sig* – sin egen subjektivitet? – og at bevidstheden kun er en registrerende instans, der godt nok undrer sig, men ikke griber ind over for den uregerlige kropsdel. Det kan give et indtryk af, at forsøgspersonens subjektivitet er splittet i to: en aktørdel med egen vilje (kroppen) og en bevidstheds-/opleverdel uden aktørkarakteristika.

Når forsøgsperson A fortæller, at hun »koblede hånden fra« og »stoppe kontakten til hånden« er det nærliggende at beskrive hendes reaktion som en *dissociation*, altså en psykologisk fraspaltning af hånden. Når hånd-øje-relationen ikke er, som den plejer at være for A, prøver hun at afskrive hånden som værende en del af sig selv. På den måde kan A's dissociation ses som en forsvarsmekanisme.

Hvis man lader A udgøre et standardeksempel på en dissociativ reaktion, ville det være oplagt også at have et standardeksempel på den modsatte reaktion for derigennem at kunne opstille en af de tidligere nævnte analyse-

dimensioner. Det modsatte af dissociation er ret beset *association*, og om dét ordvalg nu også er passende til at dække følgende reaktion fra en forsøgsperson, der efter min mening netop har den modsatte reaktion af A's dissociation, vil jeg straks vende tilbage til:

FORSØGSPERSON C (KVINDE, UDEN SPISEFORSTYRRELSE):

(griner stille) »Jeg har på fornemmelsen, du snyder mig!«

FORSØGSLEDER:

»Hvad er det, der giver dig den fornemmelse?«

FORSØGSPERSON C:

»Øhh...at jeg føler, at min hånd ikke gør det, som jeg beder den om....Og så: når jeg ved, at jeg beder den om det, så må det være fordi, du snyder mig.«

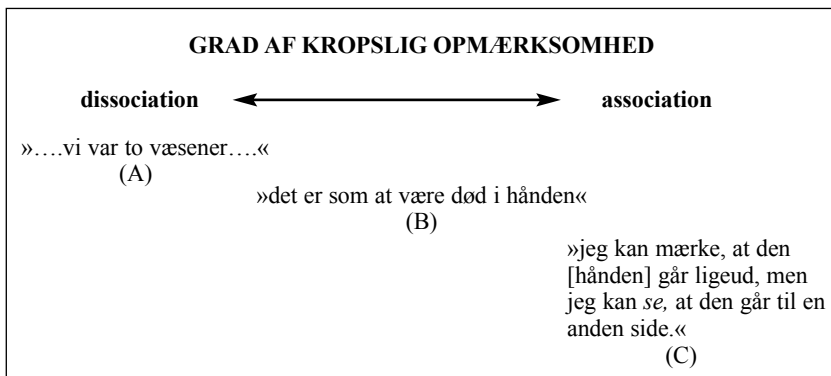
FORSØGSLEDER:

»Hvordan er det, det plejer at opleves, når tingene er, som de skal være?«

FORSØGSPERSON C:

»Jamen så plejer jeg at kunne fortælle min hånd, at den skal gå ligeud, og så går den ligeud – og jeg kan mærke, at den går ligeud, men jeg kan *se*, at den går til en anden side.«

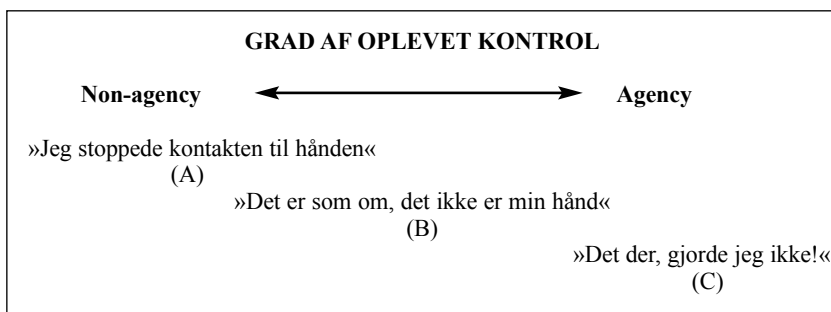
Forsøgsperson C's reaktion er tydeligt anderledes end A's – især, hvad angår den kropslige forankring. C stoler i udpræget grad på, at når hun har en intention om at tegne ligeud, så skal udførelsen af handlingen føles på en bestemt måde i hånden/armen – og eftersom hun jo rent faktisk tegner ligeud neden under spejlet, kan hun altså (kinæstetisk) mærke, at hun bevæger hånden ligeud. At resultatet så *ser* anderledes ud, må være forsøgskassens skyld. Ikke nogen opsplittning af kroppen, manglende kontakt til hånden, eller lignende: Ingen dissociation. Men er det passende at kalde det association? Tja, hvis man vil gå med til, at det skal dække over en integreret kropsoplevelse, dvs. en kropsoplevelse uden opsplittning: Alle dele er solidt associeret med hinanden.

Det kan naturligvis altid diskuteres, om de forskellige udsagn fra forsøgspersonerne skal placeres det ene eller det andet sted i mellem analysedimensionens to ekstreme poler, men i dette tilfælde har jeg placeret udsagnet fra en forsøgsperson B midt mellem de to andre. Det, at hånden opleves som værende »død«, er jo på den ene side et udsagn om, at hånden stadig er »min« og dermed ikke en ekstremt dissociativ oplevelse, men på den anden side er oplevelsen af hånden ikke som den plejer, og dermed er oplevelsen heller ikke rent associativ. Forsøgspersonen kan næppe have prøvet helt konkret, hvordan det er at være død i hånden, – og man bør da også bemærke, at vedkommende siger »som at være« og ikke »hånden er død«. En anden beskrivelse fra en forsøgsperson (der ikke er benævnt her med hverken A, B eller C) lød: »det er ligesom, når ens fod sover... det her er samme fornemmelse«. Et udsagn i tråd med forsøgsperson B's og det ville derfor også have sin plads i midten af dissociation-associations-skalaen.

Grad af oplevet kontrol

En anden analysedimension kunne være »grad af oplevet kontrol« og en måde at konstruere skalaen på kunne være to poler med non-agency i den ene ende og (fuldstændig) agency i den anden. Agency kan som nævnt oversættes til *aktøregenskaber* eller måske sågar *subjektivitet* (mindre heldigt klingende er 'agent' eller lignende), men hvad man end mener, er den bedste oversættelse, er det vigtigste i denne sammenhæng, at begrebet indfanger den grad af forsøgspersonernes oplevelse af at være ophavsmand til, være udgangspunkt for, eller *besidde* handlingen eller kontrollen over den.

Udtalelsen fra A har vi set før, men den kan altså også analyseres ud fra andre analysedimensioner – i dette tilfælde er den placeret under non-agency, da det at »afskære kontakten til hånden« kan siges at være en fuldstændig afskrivning af kontrollen over (og ansvaret for?) hånden. Hånden har sin egen vilje, jf. det transkriberede afsnit ovenfor.

I modsatte ende af denne analysedimension kan man passende placere udtalelser, der indikerer, at forsøgspersonen er helt sikker på, hvad vedkommende selv gør og dermed også, hvad vedkommende ikke gør. Så når C ser hånden i spejlet (dvs. ser forsøgslederens hånd tegne skævt), uden dog at gætte, at det er forsøgslederens hånd, kan hun afgøre, at det hun ser er så langt fra det, hun ved, hun gør med hånden, at hun konkluderer: Tingene passer ikke. Synsindtrykket af hånden passer ikke med den kinæstetiske sans fra hånden. I modsætning til A, stoler C dog alligevel på, at hun stadig besidder 100% kontrol over kroppen (hånden) og derfor står hun fast på, at »Det der, gjorde *jeg* ikke« (senere gætter hun på, at forsøgslederen spiller en eller anden film for øjnene af hende). Forsøgsperson C er så kropsligt solidt forankret og kender sin motorik så godt, at hun ikke på noget tidspunkt mister fornemmelsen af agency. Den kropslige forankring er måske ganske simpelt det afgørende udgangspunkt for oplevelsen af agency.

Udtalelsen midt imellem, »det er som om, det ikke er min hånd«, er (også her) vel at mærke karakteriseret ved et »*som om*«. Vedkommende er noget i tvivl om, hvor kontrollen egentlig udgår fra, uden dog at forsvare sig mod den mærkelige fornemmelse ved afskrive hånden som A – altså uden at tilskrive hånden sit eget »liv«. B's udtalelse er på den anden side heller ikke at sidestille med C's, da vedkommende ikke eksplicit siger, at det »ikke er min hånd« – men netop kun »det er *som om*, det ikke er min hånd«. Igen kan det diskuteres om udsagnet skal stå lige midt mellem de to ekstremer eller lidt til en side, men det er ikke så afgørende her.

Grad af forvirring

En analysedimension, der også kunne være værd at se på, er den »grad af forvirring« som forsøgspersonerne oplever i forsøget. I det følgende stammer verbalrapporterne ikke fra de tidligere nævnte forsøgspersoner A, B og C, men fra andre, her kaldet D, E og F.

Gradueringen går fra høj forvirring til lav forvirring. Nogen ville måske hævde, at »lav« skulle udskiftes med »ingen« forvirring. I tilfældet med forsøgsperson F var det sådan, at den forvirring, der kunne siges at florere i F's verbalrapport indtil indsigten »..det er et trick« kom ved 5. tegneøvelse, forsvandt. Alligevel har jeg valgt at holde fast i betegnelsen »lav«, fordi vedkommende trods alt ikke gætter, hvori tricket består, men har en række mere eller mindre passende gæt i de resterende tegneøvelser. Hvorom alting er, virkede det, som om indsigten i, at der måtte være tricks involveret i forsøget, reducerede forvirringen over den manglende overensstemmelse mellem den vilde handling og det visuelle resultat væsentligt.

Se den nedenstående grafiske fremstilling af analysedimensionen. Som noget af det mest ekstreme i data kandiderer udtalelsen fra forsøgsperson

D klart. Med til historien hører, at vedkommende, da timerlyset tændte i kassen, *ikke* tegnede (hun lod hånden stå ved liniens startpunkt), men jo nødvendigvis så forsøgslederens hånd tegne. Det må med andre ord tolkes som en høj grad af forvirring, når D ikke var i stand til at afgøre, om hun bevægede sig eller ej! Synsindtrykket fik hende til at konkludere, at hun bevægede sig, selvom hun faktisk ikke gjorde noget som helst. Denne verbalrapport kunne naturligvis også placeres under de andre analysedimensioner: Der er et genkendeligt tema om kropslig forankring, et tema om agency, osv. Bemærk, at *som om*-fornemmelsen/beskrivelsen har udgangspunkt i D's krop (der ikke bevæger sig), men den endelige afgørelse træffes ud fra synet («men det gjorde jeg jo»). Det er i tråd med Nielsens (1963) konklusion: Den visuelle sans har generelt dominans over den kinæstetiske.

Udtalelsen fra E om, at oplevelserne med tegneforsøget er mærkelige, har jeg placeret et sted imellem høj og lav forvirring. Det er ikke meget forvirrende eller lidt forvirrende, men lad os kalde det *noget* forvirrende for forsøgspersonen, at kinæstetisk og visuel perception ikke passer sammen.

Teoretiske overvejelser

Man kan jo placere forsøgspersonernes udtalelser i forskellige analysedimensioner i én uendelighed, men nu må det være på sin plads at beskrive nogle teoretiske overvejelser.

Kropsskema

To absolut relevante begreber er kropsskema og kropsbillede (på engelsk: *body schema* hhv. *body image*), defineret mest entydigt af Gallagher (1986):

»The body schema, as distinct from the body image, is a non-conscious performance of the body....In this performance the body ac-

quires a certain organization or style in its relations with its environment...The body dynamically organizes its own spatiality in taking up certain postures and situating itself within its environment.« (op.cit., s. 548).

Se næste afsnit for en uddybning af kropsbilledet. Skema stammer fra det græske ord for holdning (Rasmussen, 1996), og med kropsskema-begrebet forsøger man at indfange den ikke-bevidste automatik, kroppen besidder, når vi opretholder balancen, har en given kropsholdning, sidder på en stol, bevæger os og eksempelvis griber efter kaffekoppen og fører den ubesværet op til munden – uden at tænke over, hvordan vi egentlig bærer os ad med dét. Det er kropsskemaet, der er min implicitte viden om mine kropsskemas relation til hinanden, hvor de befinder sig i rummet, og hvilke potentielle bevægelser de har – kropsskemaet kan derfor også beskrives som mit samlede *handlerepertoire* (Elsass & Jespersen, 1993).

Med Merleau-Ponty (1945) siger Rasmussen (1996, s. 86), at:

»Selvom der kun er tale om en marginalt udviklet kropsfornemmelse, er kropsskemaet i meget høj grad medvirkende til, at personen føler sig sikker i sine handlinger.«

Den omtalte marginale kropsfornemmelse kan også beskrives som kroppens præ-refleksivitet.

Kropsbilledet

Til forskel fra kropsskemaet som i Gallaghers (1986) definition er kroppens »non-conscious performance«, er *kropsbilledet* derimod »a conscious awareness of one's own body« (s. 544). Når man sættes i en situation, hvor man skal reflektere over sin krop, er det kropsbilledet, der trækkes på. Billedet har i princippet 3 aspekter, som kan manifestere sig i bevidstheden: et perceptuelt, et emotionelt og et kognitivt. Hvis jeg tænker på min arm, mens jeg rækker ud efter koppen, er indholdet af det, jeg tænker, præ- definition en afspjeling af mit kropsbillede. Kropsskemaet fungerer stadig 'neden under' bevidstheden, men skemaet kan ikke blive bevidst – det er kun præ-refleksivt. Det kropslige aspekt, der præsenterer sig i min bevidsthed, når jeg reflekterer over kroppen, er en del af mit kropsbillede – det være sig det, jeg mærker i armen, mens jeg bevæger den (et perceptuelt aspekt), det jeg har af positive eller negative følelser over for min arms udseende (et emotionelt aspekt), eller det jeg fx ved om min arms fysiologiske måde at fungere på (et kognitivt aspekt). Med hensyn til det kognitive aspekt foretrækker Gallagher¹ at bruge »conceptual« (altså begrebsmæssigt eller konceptuelt på dansk) i stedet for »cognitive«, da kognition ifølge nogle

1 Personlig samtale, februar 2002.

psykologiske traditioner også indeholder perception. Under alle omstændigheder er det naturligvis en kunstig opdeling at pinde kropsbilledet ud i aspekter – de er altid blandet op med hinanden. Det kan dog være en fordel at have følgende tabel 2 for øje, hvis man læser litteratur om kropsskema og især kropsbillede, eftersom en del tests af sidstnævnte forsøger at afkode folks viden om deres egen krop (konceptuelt aspekt), deres følelsesmæssige holdning over for den, eller hvordan deres perception af den er: korrekt/fejlagtig estimering af kroppens dimensioner, fedtmængde, etc. Interesserede kan læse Pruzinski & Cash (1990), Fisher (1986) og evt. Brøsted (1998).

	Aspekt
Kropsbillede	Kognitivt/konceptuelt
	Emotionelt
	Perceptuelt
Kropsskema	Adfærdsmæssigt
	Fysiologisk

Tabel 2. De forskellige aspekter ved skema og billede.

Selvom anoreksi og bulimi (og varianterne heraf) er forskellige lidelser på flere punkter, har jeg tilladt mig i denne sammenhæng at omtale dem under ét: Som en spiseforstyrrelse og som en lidelse, der kredser om et problematisk forhold til kroppen.

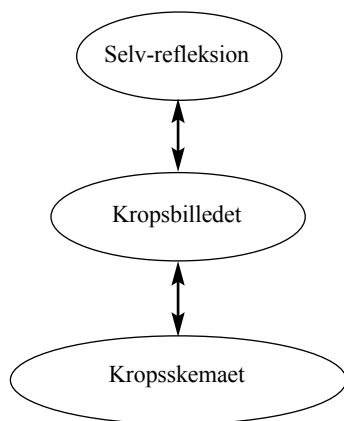
De spiseforstyrrede er en del af ph.d.-projektet pga. den teoretiske litteraturs understregning af deres lidelse som en kropsbillede-forstyrrelse (blandt andet). Hvordan forstyrrelsen i kropsbilledet mere konkret skal karakteriseres, er der en del debat om. Forskellige perceptionstests er udført med spiseforstyrrede, hvor konklusionen ifølge Fisher (1986) og Cash (1990) ret tydeligt peger på, at fx anorektikere perciperer deres tynde kropsdimensioner lige så nøjagtigt som ikke-anorektikere perciperer sine normalvægtige kropsdimensioner. Anorektikeren kan også sagtens via indstillelige spejlbilleder af sig selv angive, at hendes egne kropsdimensioner er så og så små og andre personers er noget større – men selv 'ser de stadig fede ud i forhold til andre'. Det tolkes ofte som et udtryk for intakte perceptuelle evner, men som en forstyrret *tolkning* af deres egen krops spejlbillede. Det må altså være kropsbilledets følelsesmæssige aspekt, som er central for anorektikerens lidelse (se tabel 2). Der er dog sået nogen tvivl om den slags eksperimenteres konklusioner hos fx Christiansen & Jepsen (2000), idet nogle undersøgelser alligevel tyder på perceptionsforstyrrelser.

Hvorom alting er, virker det dog trods alt ikke, som om der er uenighed om den spiseforstyrredes problematiske forhold til eller oplevelse af sin

egen krop. Af den grund er der i projektet inkluderet spiseforstyrrede (dog kun bulimiske) for at sammenligne deres oplevelse af kroppen i forsøget med ikke-spiseforstyrredes. Til forskel fra de mere traditionelle kropsbilledtests som ovennævnte eller af den type, hvor man bliver bedt om på en skala fra 1-5 at angive, hvor godt man kan lide udseendet af sin næse, sine øjne, sine hofter osv., vil fremmedhånd-eksperimentets fænomenologiske karakter forhåbentlig kunne kaste et andet kvalitativt lys på kropsbilledet. Det er på nuværende tidspunkt ikke muligt at udtale sig om generelle forskelle i verbalrapporterne mellem grupperne af spiseforstyrrede og ikke-spiseforstyrrede.

Den stiplede linie i tabel 2 er sat for at illustrere grænsen mellem bevidsthed og ikke-bevidsthed. Det fysiologiske aspekt ved kropsskemaet er med for at illustrere det faktum, at vores muskler, led og nervebaner (trænede, utrænede, raske, syge, osv.) også er afgørende for kroppens handle-repertoire. Desuden er kropsdelenes repræsentation i den sensoriske del af cortex central for kropsskemaets virken (Moss, 1989, s. 65).

Relationen mellem kropsskemaet og kropsbilledet kan illustreres således:

Figur 2. Teoretisk sammenhæng mellem skema og billede. Kropsskemaet er grundlaget for oplevelsen af kroppen og for selv-refleksion (med kropsoplevelse som tema).

Kroppens ureflekterede, ikke-bevidste motoriske virken eller adfærd i omgivelserne er grundlaget for oplevelsen af kroppen (en oplevelse er altid bevidst). Med andre ord er kropsskemaet grundlaget for kropsbilledet. For det meste kører motorikken 'sit eget løb' uden for vores bevidsthed – kun hvis noget går galt, hvis vi snubler, hvis noget gør ondt, eller hvis vi tvinges til at reflektere over kroppen, bliver kroppen et tema for bevidstheden – og

kropsbilledet farver oplevelsen af kroppen. I nogle situationer bliver selv-refleksionen måske præget af negative eller positive følelsesmæssige reaktioner på kroppen, afhængig af tidligere erfaringer, andre menneskers reaktion på ens kropslige fremtræden, m.m. Måske bliver selv-refleksionen præget af overvejelser over, hvad man ved om kroppens fysiologi, måske fremtræder muskelfornemmelser i bevidstheden, osv.

Dobbeltpilene skal illustrere, at man fx via kropsbilledet kan modificere sit kropsskema (sit handlerepertoire), når man prøver at lære nye færdigheder (som musiker, håndværker, balletdanser, etc.). Øver man sig nok, bliver bevægelserne automatiske, og bevidstheden kan fokusere på noget andet end, hvordan kroppen skal bevæges. Tilsvarende kan selv-refleksion i form af psykoterapi tænkes at modificere kropsbilledet, således at de følelsesmæssige reaktioner på ens egen krop, dens signaler og dens vurderede udseende, ændres.

Fremmedhånd-eksperimentet, kropsskema og kropsbillede

Bemærk, at fremmedhånd-eksperimentet får 'noget til at gå galt' – dvs. den normale, tætte forbindelse mellem kropsskema og kropsbillede brydes (se figur 2). Den motoriske handling, man igangsætter, får ikke det forventede visuelle resultat. Som forsøgsperson tvinges man ud i en refleksion over kroppen, og hvad den/man egentlig foretager sig. Som forsøgsleder er jeg interesseret i, hvad der i forsøgspersonens bevidsthed fremtræder af temaer og refleksioner – udtrykt i de fænomenologiske verbalrapporter.

Med de nævnte aspekter ved kropsskema og kropsbillede for øje er det en oplagt forventning, at man i de gennemgæede verbalrapporter bør kunne finde konkrete eksempler på en forsøgspersons kropsbilledes emotionelle aspekt, eller lignende. Hvis man leder efter udtalelser, der er i tråd med resultater fra traditionel kropsbillede-forskning (Pruzinski et al., 1990; Fisher, 1986), virker det på nuværende stadie af empiri-analyserne, som om man går galt i byen. Selvom nogle af fx C's udtalelser om, at hun kunne mærke, at hun gjorde på en bestemt måde med armen, kan ses som et udslag af et veldifferentieret eller veludviklet perceptuelt kropsbillede, er det i de øvrige udtalelser generelt sparsomt med mulighederne for at genfinde kropsbillede-aspekter som nævnt i tabel 2. Men betyder det så, at kropsbillede-begrebet er irrelevant i forbindelse med fremmedhånd-eksperimentet? Det mener jeg ikke. Som tidligere nævnt er aspekterne, der egentlig betyder *synsvinklerne*, en kunstig opdeling af, hvad man for mig at se teoretisk prøver at indfange med kropsbillede- og kropsskema-begrebet. Nemlig den bevidste kropsoplevelse hhv. den ikke-bevidste, præ-refleksive kropslige handling eller eksistens. Når man i traditionel kropsbillede-forskning spørger til konkrete følelser, perceptioner eller begrebsdannelser angående kroppen, får man svar derefter. Svar man ofte kvantificerer. Fremmedhånd-eksperimen-

tet igangsætter en fri refleksion, og forsøget kan give indblik i den subjektive, kvalitative oplevelse af kroppen. Dimensioner som eksterne/interne forklaringer, graden af kropslig opmærksomhed og graden af oplevet kontrol (relateret til kropslig forankring) hos den enkelte bør også betragtes som kropsbillede-forhold. Nu skal man naturligvis passe på ikke at lave for ukritiske slutninger ud fra en mindre hånd-illusion og op til et 'helt, totalt kropsbillede', men jeg mener, det er bemærkelsesværdigt så lidt illusion, der skal til at få forsøgspersonernes kropslige forankring og deres tro på egne motoriske færdigheder udfordret. De bliver ved de to sekunders illusion med ét gjort opmærksom på, hvor meget kropslig automatik, der egentlig 'kører med os' til daglig. Og hvor basal denne marginale kropslige opmærksomhed er for oplevelsen af os selv og vores subjektivitet. Så selv om illusionen kun angår hånden, er der mange mere overordnede forhold, der melder sig i verbalrapporterne. I øvrigt mener jeg ikke, at fremmedhånd-eksperimentet skal ses som en erstatning for de kvantitative kropsbilledetests (eller for de motoriske færdighedstests (Fisher, 1986)), men som et kvalitativt supplement.

Merleau-Ponty (1945) understreger, at menneskets eksistens er kropslig – og med de beskrivelser af vores kropslige eksistensmåde han giver i sit forfatterskab, introducerer han som det væsentligste i denne sammenhæng en slags *kropslig* bevidsthed. Kroppen har en intentionalitet uden for vores normale bevidsthed. I traditionel filosofisk litteratur er intentionalitet knyttet til bevidsthed (bevidsthed er altid bevidsthed *om* noget, rettet mod noget) og det var derfor noget nyt, at Merleau-Ponty tilskrev kroppen en intentionalitet – men den traditionelle brug af intentionalitet som knyttet til bevidsthed er overholdt i og med, han beskriver kroppens egen form for bevidsthed i sin væren-i-verden.

Men kan kroppen have en bevidsthed? Tja, – Merleau-Ponty udfordrer i hvert fald den intuitivt nærliggende forestilling om, at bevidstheden er lokaliseret et sted midt i hovedet. I stedet giver han via beskrivelserne af vores kropslige tilstedeværelse indtryk af, at bevidstheden er spredt ud over kroppen. Bevidstheden er, hvor kroppen er.

På den baggrund virker det ganske klart, at kroppen er dét afgørende udgangspunkt for oplevelsen af os selv, og at:

»...kropsskemaet i meget høj grad [er] medvirkende til, at personen føler sig sikker i sine handlinger.« (Rasmussen 1996, s. 86)

Fremmedhånd-eksperimentet viser, at der er individuelle forskelle, mht. hvor let forsøgspersonerne lader sig rive ud af den kropslige forankring. Nuvel, der skal et trick med et spejl til at ryste forankringen, men udsat for denne illusion er der klare forskelle på folks reaktion. Fra det forsvarsprægede (forsøgsperson A) til det mere nysgerrigt undersøgende (forsøgs-

person C). Det er på nuværende tidspunkt ikke muligt at afgøre, om forsøgspersoner fra bulimikergruppen er mere kropsligt uforankrede end forsøgspersoner fra de andre grupper, selvom hypotesen herom er nærliggende. Det næste oplagte skridt i projektets dataanalyse er at dokumentere eventuelle forskelle imellem grupperne af forsøgspersoner. I verbalrapporterne er det planen at indføre nogle praktiske 'koder' (en form for kvantificering af udtalelserne) for hver gang forsøgspersonen udtaler sig om temaer som grad af kropslig opmærksomhed, grad af oplevet kontrol, osv. Derved bliver det muligt fx at tælle op, hvor mange koder en given forsøgsperson har fået på opmærksomhedsdimensionen, kontroldimensionen, osv. På den baggrund kan grupperne sammenlignes på et kvantitativt grundlag, ud over det i artiklen præsenterede kvalitative niveau.

Læseren må dog have tålmodighed til senere udgivelser angående projektets resultater. Sådanne udgivelser ville også kunne komme ind på, hvor forskelle i individers kropslige forankring og oplevelse af kontrol kommer fra.

LITTERATUR

- BRØSTED, J. S. (1998): *Kroppen i Psyken. Kropsskema og kropsbillede som centrale begreber for en model af kroppens repræsentation i psyken. En indgang til psykosomatiske problemstillinger*. Cand. psych. speciale, Københavns Universitet Amager.
- CASH, T. F. (1990): The Psychology of Physical Appearance: Aesthetics, Attributes, and Images. I: Pruzinski, T.F. & Cash, P.T. (Eds.), *Body Images. Development, Deviance, and Change*, 51-79. New York: The Guilford Press.
- CHRISTIANSEN, E. & JEPSEN, J. R. M. (2000): Hjernen bag sulten. I: Andreasen, J. & Christiansen, E. (Eds.), *Spiseforstyrrelser. En tværfaglig antologi*, 117-177. København: Frydenlund.
- ELSASS, P. & JESPERSEN, E. (1993): Kroppens selvformemmelse. *Philosophia – Tidsskrift for filosofi. Tema: Den levede krop.*, 22, 61-82.
- FISHER, S. (1986): *Development and Structure of the Body Image*. (Vols. 1 & 2) London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- GALLAGHER, S. (1986): Body image and body schema: A conceptual clarification. *Journal of Mind and Behavior*, 7, 541-554.
- MERLEAU-PONTY, M. (1945): *Kroppens fænomenologi*. Frederiksberg: DET lille FORLAG, 1994.
- MOSS, D. (1989): Brain, Body, and World. Body image and the Psychology of the Body. I: Valle, R.S. & Halling, S. (Eds.), *Existential-Phenomenological Perspectives in Psychology. Exploring the Breadth of Human Experience*, 63-82. New York, London: Plenum Press.
- NIELSEN, T. I. (1963): Volition: A new experimental approach. *Scandinavian Journal of Psychology*, 225-230.
- NIELSEN, T. I. (1978): *Handlinger. Subjektproblematiserende analyser og synteser*. Doktorafhandling. Psykologisk Laboratorium. Københavns Universitet Amager.
- PRUZINSKI, T.F., CASH, P.T. (1990): *Body Images. Development, Deviance, and Change*. New York: The Guilford Press.
- RASMUSSEN, T. H. (1996): *Kroppens filosof Maurice Merleau-Ponty*. Brøndby: Semi-forlaget.